

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка

УДК 821.161.2'18'09 Т.Шевченко

Флорій Бацевич

м. Львів

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ПАУЗ ХЕЗИТАЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються найважливіші вияви семантико-прагматичних комунікативних смислів естетичного характеру в поетичних творах Т. Шевченка, породжених впливом пауз хезитації в авторському ліричному наративі, діалогах героїв, а також у внутрішньому діалозі автора та героїв творів.

Ключові слова: художня комунікація, пауза, пауза хезитації, семантико-прагматичний комунікативний смисл.

Поетичний світ Тараса Шевченка — це не спокійний світ ліричного наративу; це кипляча магма пристрастей, болю, сподівань, відчаю, радості, любові, ненависті, яка переповнює автора, його ліричних героїв, інших учасників естетичної інтеракції і захоплює в свою стихію адресата-читача. Природно, що шевченкова поезія наскрізь просякнута різноманітними комунікативними акціями: від ліричної оповіді до пристрасних монологів, діалогів, полілогів автора і його героїв. Усе це творить неповторну картину внутрішньотекстової поетичної інтеракції. За нашими підрахунками, із 214 поетичних творів Т. Шевченка, поданих у п'ятитомному зібранні його творів [12], лише біля 20 можна вважати власне ліричними наративами, позбавленими елементів діалогізму.

Навіть побіжний погляд на поетичну творчість Т. Шевченка засвідчує особливу роль пауз у формально-змістовому втіленні авторської інтенції. Назвемо ці засоби поетичними паузами. Значна їх кількість, графічно позначена трьома крапками, — одна з комунікативних особливостей поетичного мовлення Т. Шевченка, важливий засіб драматургізації

© Ф.С. БАЦЕВИЧ, 2014

зображуваного. Примітно, що останній вірш українського поета «Чи не покинуть нам, небого...» закінчується трьома крапками, за якими стоїть особлива пауза, що в контексті життя поета прочитується як пауза вічності. Як слушно зазначає Андрій Скоць, «мабуть у нікого з українських поетів художній текст так густо не засіяний паузами, як у Тараса Шевченка. Серед українських прозаїків таке явище спостерігаємо хіба що в архітектоніці творів Архипа Тесленка» [7: 38; 8: 58]. Принагідно зазначимо, що сам дослідник до явища умовчання (апосіопези) в ліриці Т. Шевченка зараховує численні типи паузування, які мають принципово різні семантико-прагматичні аспекти організації. У цілому ж можна сказати, що не зважаючи на значну, а у низці випадків і визначальну, роль драматургічного компонента в поезії Т. Шевченка, комунікативним аспектам організації його текстів присвячені лише одна монографія О.П. Чугуя [див. 11: 186-187], декілька статей [див., напр.: 3-5] та окремі зауваження у працях, присвячених іншим проблемам [див., напр.: 1; 9; 10]. До цього часу відсутні комплексні дослідження Шевченкової лірики з використанням категорійного апарату функціонально-комунікативної лінгвістики та лінгвістичної прагматики, застосування якого дозволило б низку аспектів творчості Т. Шевченка розглядати як інтерактивну, пов'язану із взаємодією особистостей, що спілкуються (або їх комунікативних масок)¹. Монографічне дослідження цих проблем — справа майбутнього.

Мета пропонованої статті — спроба з позицій функціонально-комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики і сучасної теорії поетичного нарративу виявлення найважливіших поетичних комунікативних смислів у ліриці Т. Шевченка, які підкреслюються лише одним типом авторських пунктуаційних засобів — уживанням трьох крапок, за якими стоять паузи хезитації. Під паузами хезитації будемо розуміти зупинки у поетичному мовленні, викликані обдумуванням адресантом можливих варіантів продовження мовлення, пошуком потрібного елемента мовного коду, перебудовою структури повідомлення в процесах вербалізації. З метою виявлення типології комунікативних смислів у межах хезитативного стану мовця спиратимемося на поняття комунікативної (дискурсивної) дії як однієї з найважливіших одиниць опису мовленнєвої поведінки людини, пов'язаної з вирішенням її комунікативної мети, що втілюється в сукупність вербальних і невербальних засобів спілкування [див. детальніше 2: 125–136].

Спостереження свідчать, що в поезіях Т. Шевченка варто розрізняти два типи дискурсивних дій: експліцитно дискурсивні, які виявляються у зовнішніх комунікативних діях автора, наратора, ліричних героїв, і імпліцитно дискурсивні, які виявляються як внутрішнє мовлення згаданих учасників інтеракції. Найважливішими підтипами експліцитно дискурсивних комунікативних дій у поезіях Т. Шевченка слід уважати: 1) нарративні дії автора; 2) нарративні дії ліричного героя

¹ Це засвідчує, наприклад, достатньо представницький огляд спеціальної літератури [4].

(героїв), 3) власне комунікативні (інтерактивні) дії автора, наратора та ліричних героїв творів; 4) перехідні комунікативні дії між нарацією та інтеракцією героїв.

З урахуванням згаданих вище понять паузи досліджуваного типу в ліриці Т. Шевченка можна типологізувати таким чином:

1. Паузи хезитації в авторській оповіді

У ліриці Т. Шевченка паузи, за якими стоїть авторська хезитація або хезитація наратора, багатофункціональні, наповнені важливими комунікативними смислами семантичного і прагматичного характеру. У межах цього типу паузування варто виділити два підтипи, які умовно можна кваліфікувати як текстові й метатекстові. Розгляньмо їх детальніше:

1) Текстова авторсько-нараторивна хезитація пов'язана з власне змістовними характеристиками тексту; вона виявляється як переважно семантична і має декілька варіантів утілення, серед яких найбільш комунікативно навантаженими слід уважати:

а) паузи хезитації, за якими стоять авторські очікування, надії на інший (найчастіше кращий) стан речей, порівняно з тим, про який раніше йшлося в оповіді:

<i>Ми заспівали, розійшились, Без сльоз і без розмови, Чи зійдемося ж знову?</i>	<i>Чи заспіваємо коли? А може й те... Та де? Якими? І заспіваємо яку? [12 II: 174];</i>
--	---

б) паузи хезитації, викликані невпевненістю автора у сказаному вище або в тому, що він хотів би сказати:

<i>А може, й те ще... ні, не знаю, А так здається... сам еси... (Бо без твоєї, Боже, волі Ми не нудились в раї голі)</i> [12 II: 185];	<i>В холодній хаті кривобокій Або під тином простяглись. Або... Ні. Треба одружитись</i> [12 II: 261];
---	---

в) паузи хезитації, самообривання, викликані вимушеним уточненням того, що хотів висловити автор (наратор):

<i>Вона благала пресвятую, Щоб та її... щоб та спасла,</i>	<i>Щоб одурить її не дала — Пренепорочная! І всує [12 II: 179];</i>
--	---

г) паузи хезитації — уточнення мовцем того, що він збирається висловити в своїй оповіді як правдиве повідомлення:

<i>Бодай ніколи не дивиться На вас, прокляті!! Ні, ні... Не ви прокляті... а гетьмани, Усобники, ляхи погані!! [12 II: 34];</i>	<i>А сиріч... як би вам сказати, Щоб не збрехавши... Нумо знову Людей і долю проклинати</i> [(12 II: 63)].
---	---

2) Метатекстова авторська хезитація стосується паузування, викликаного роздумами автора (наратора) щодо власне комунікативних аспектів розгортання оповіді. Ці роздуми, своєю чергою, можуть стосуватися такого:

а) тактик подальшого розгортання сюжету оповіді. Тут особливе місце займає початок поеми «Сотник», де автор замислюється над тональністю майбутньої оповіді. Перед читачем розгортаються, ми б сказали, метатекстові роздуми стилістично-дискурсивного характеру:

<i>У Оглаві... Чи по знаку Кому цей Оглав білохатий?</i>	<i>Трохи лиш! Треба розказати, Щоб з жалю не зробить сміху</i> [12 II: 138].
--	---

Зовсім інший тип метатекстових роздумів спостерігаємо в поемі «Петрусь», де автор замислюється над неоднозначністю висловленого міркування стосовно матері:

<i>Чи оддала б за генерала Дитя єдине своє?</i>	<i>Не оддала б... А втім не знаю... Бо всякі матері бувають</i> [12 II: 179].
---	--

Розгортання оповіді може вимагати надзвичайних душевних зусиль, насилля над власним внутрішнім світом наратора і супроводжуватися його непідробним хвилюванням:

<i>В Сибір в кайданах поведуть. І ти, мій цвіте неукритий..., Не вимовлю...</i>	<i>Веселий рай Пошли їй, Господи, подай!</i> [12 II: 218];
---	---

б) пошуку потрібного слова і його повної відповідності структурі вірша, стильовим і реєстровим характеристикам висловлення. Надзвичайно показово ця, на перший погляд, належна до виключно поетичної «кухні», проблема представлена у вірші «У Вільні, городі преславнім...»:

<i>У Вільні, городі преславнім, Оце случилося недавно,</i>	<i>Ще був тоді... От, як на те Не вбгаю в віршу цього слова...</i> [12 II: 131].
--	---

2. Паузи хезитації у комунікативній діяльності героїв творів

Цей тип пауз широко представлений у ліриці Т. Шевченка як носій значної кількості комунікативних смислів семантико-прагматичного характеру. Найбільш комунікативно активні серед них:

а) пов'язані з психологічними станами мовця:

<i>Сліні небораки, — Бо дотепні!.. А я... а я... Тільки вмію плакати,</i>	<i>Тільки сльози за Україну... А слова — немає...</i> [12 I: 49];
---	--

<i>«Отут з муштри виглядала, Отут розмовляла,</i>	<i>А там... а там... сину, сину!» — Та й не доказала</i> [12 I: 28];
---	---

б) пов'язані з ментальною діяльністю мовця, зокрема процесом згадування фактів, подій тощо минулого:

[Ярема ходить по гаю і згадує:] *Поки близенько,*
«Виглянь же, пташко, *Та поворкуєм...*
Моє серденько, *Ох, тяжко, важко!»* [12 I: 79];

в) пов'язані з пошуком потрібного слова, виразу, тональності, тобто власне паузи хезитації:

[Мати:]
«Треба буде людей шукать *Як ти скажеш?» — «Я не знаю,*
Та що-небудь діять. *Бо я думав тее...* [12 I: 237];

г) пов'язані з фізичним станом (відчуття нестерпного болю, насолоди тощо), яке впливає на процес породження мовлення, продукування звуків спонтанного мовлення:

«Ще трішечки, *Вийми душу!, ще раз... ще раз...*
Ще... ще... сизокрилий! *Ох, як я втомилась!»* [12 I: 80];

3. Паузи хезитації у внутрішньому мовленні героїв

Цей тип пауз у ліриці нечисленний; він більшою мірою притаманний внутрішньому мовленню героїв драматичних і прозових творів Т. Шевченка. Наведемо лише один показовий приклад із поеми «Марія»:

І думає: «Аніродини! *Сама-однісінька!.. Хіба...*
Ані хатиночки нема, *Ще ж смерть моя не за плечима*
[12 II: 223].

Таким чином, досліджуваний тип інтонаційної організації поетичних творів Т. Шевченка — носій значної кількості комунікативних смислів семантико-прагматичного характеру, глибоко імплікованих у внутрішній світ автора, наратора, ліричних героїв. Вияв і, відповідно, сприйняття адресатом-читачем цих семантико-прагматичних смислових нюансів значною мірою обумовлений типом дискурсивної діяльності автора, насамперед належністю до зовнішнього (екстериоризованого) чи внутрішнього (інтериоризованого) мовлення, а також виявами у різних типах дискурсу: передовсім авторського наративу або інтерактивної діяльності героїв поетичних творів. Паузування, як і деякі інші засоби формально-змістовної організації ліричних творів Т. Шевченка, — важливий чинник драматургізації його поетичного універсуму, одна з найяскравіших рис ідіостилію великого Кобзаря. Дослідження цього аспекту творчості Т. Шевченка з використанням категорійного апарату сучасних комунікативної лінгвістики та лінгвістичної прагматики має значний науковий потенціал, обіцяє цікаві знахідки у царині дослідження вічного чуда й таїни шевченкового поетичного слова.

1. Барабаш Ю. Просторінь шевченкового слова: текст — контекст, семантика — структура. — К.: Темпора, 2011. — 508 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. — К.: Академія, 2004. — 344 с.
3. Клименко О.К. Мовні засоби драматизації монологу в поезії Т.Г.Шевченка // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. — К.: Наук. думка, 1961. — С. 91–103.

4. *Контрчук Г.В.* Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій // http://archivembu.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/2010_21/32_21фа
5. *Космеда Т.А.* Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в його поетичному мовленні // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНУ ім. Г.С.Сковороди. — 2012. — Вип. 34. — С. 91–96.
6. *Кочерга К.А.* Драматический элемент в творчестве Т.Г. Шевченко // Шевченко Т.Г. Собр. соч.: в 5 т. — М: ГИХЛ, 1948–1949. — Т.4. — С. 397–404.
7. *Скоць А.* Поетика умовчань у «Кобзарі» Тараса Шевченка // Записки НТШ. Праці філол. секції. — 1997. — Т. 229. — С. 38–47.
8. *Скоць А.* Шевченкознавчі студії: декалог. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 204 с.
9. *Смілянська В.Л.* Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація). — К.: Наук. думка, 1981. — 256 с.
10. *Смілянська В.Л.* «Святим огненным словом...». Тарас Шевченко: поетика. — К.: Наук. думка, 1990. — 243 с.
11. *Чугуй О.П.* Драматургічні елементи в ліриці Т.Г. Шевченка. — Х.: Вища школа. Вид-во при ХДУ, 1989. — 236 с.
12. Шевченко Т. Твори в п'яти томах. — К.: Дніпро, 1984. — Т.1–2.

Статтю отримано 29.12.2013

Florij Batsevich

Lviv

SEMANTICS AND PRAGMATICS OF HESITATION PAUSES IN T. SHEVCHENKO'S POETIC WORKS

The article presents the analysis of T. Shevchenko's poetic works and the most important ways of expressing semantic-pragmatic communicative senses of aesthetic character, which are caused by the influence of hesitation pauses in the author's lyric narration, heroes' dialogues, as well as in the author's inner dialogue with the heroes of the works.

Key words: artistic communication, pause, hesitation pause, semantic-pragmatic communicative sense.

Мовна мозаїка

ЯКІ ГРУЗИНСЬКІ ПРИЗВИЩА ВІДМІНЮВАНІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ?

У повсякденному українському вжитку серед прізвиськ різного походження трапляються й грузинські на **-швілі**, **-дзе** та **-ія**. Пор. найвідоміші: **Гурамшвілі**, **Саакашвілі**, **Шеварднадзе**, **Кавалерідзе**, **Гонгадзе**, **Берія**, **Гамсахурдія**, **Телія**. Їх прийнято вважати невідмінюваними в українській мові. Справді, прізвиська на **-швілі**, **-дзе** через їхній виразний неслов'янський характер невідмінювані. Проте прізвиська на **-ія** стали відмінюваними, тому що вони формально подібні до українських відмінюваних іменників І відміни м'якої групи на **-ія** (*надія*, *мрія*, *Марія* та ін.), тобто в українській мові є зразки для відмінювання таких грузинських прізвиськ, пор.: *Гамсахурдія*, *Телія* (називний відмінок), *Гамсахурдії*, *Телії* (родовий, давальний та місцевий відмінки), *Гамсахурдію*, *Телію* (знахідний відмінок), *Гамсахурдією*, *Телією* (орудний відмінок). Свого часу відмінювали і прізвисько *Берія*.

Отже, грузинські прізвиська на **-ія** в українській мові потрібно відмінювати як іменники І відміни м'якої групи.

Катерина Городенська